

Törekvések a politikai bűncselekmények rendezésére Magyarországon a 18. század végén, és az 1795. évi büntető törvénykönyv tervezete

1. II. JÓZSEF BÜNTETŐJOGI REFORMINTÉZKEDÉSEI – A SANCTIO CRIMINALIS JOSEPHINA BEVEZETÉSE

II. József 1787 tavaszán kiadott rendeletével Magyarországon és Erdélyben is hatályba léptette az *Általános törvény a bűntettekről és azoknak büntetésekről* elnevezésű (Allgemeine Gesetzbuch über Verbrechen und derselben Bestrafung), az anyagi jogot egységessé formáló, az örökös tartományokban már hatályban lévő büntető törvénykönyvet, a Sanctio Criminalis Josephinát.^[1]

A kiadott büntetőkódex elkészítésében és a bevezetés előkészítésében, a magyarországi viszonyokra történő adaptációban a magyar udvari szervezet és közigazgatás egyáltalán nem vett, nem vehetett részt. A császár – a tőle megszokott határozottsággal és erővel – a vármegyék, a kancellária, a központi bíróságok és nem utolsósorban a rendi országgyűlés teljes megkerülésével rendelkezett és utasított. A magyar törvényekkel kapcsolatban – írta az uralkodó – semmilyen megfontolásra nincs szükség, hiszen a bűntetteket és az elkövetőiket mindenütt azonos elvek szerint és azonos büntetéssel kell sújtani.^[2]

A kódex újításai közé tartozott az analógia tilalma, a bűntettek és az igazgatási vétségek elhatárolása, mégis a legfontosabb reformtörekvések elsősorban a büntetések rendszerében érhetőek tetten. A törvény taxatíván felsorolta a büntetési nemeket. Ezek: a láncolás, amikor „A Gonosztevő kemény fogságban tartatni és lánczokkal olly szorosán fog le kötöztetni, hogy több köze ne maradgyon hanem a'mennyi a' testnek legszükségesebb mozdítására kívántatik”,^[3] amit évenkénti veréssel súlyosbítottak. Ezen kívül még három fokozatát ismerte a szabadságvesztés büntetésnek a kódex: a súlyos vasban letöltendő legsúlyosabb fogságot,

[1] A törvénykönyv „Közönséges törvény a vétkekről és azoknak büntetéséről” elnevezéssel is előfordul a szakirodalomban. Bevezetésére az 1787. január 13-i rendelettel került sor, az örökös tartományokban.

Sanctio Criminalis Josephina: Patent vom 13ten Januar 1787, für alle Länder – Das allgemeine Gesetzbuch über Verbrechen und derselben Bestrafung. Gesetze und Verfassungen vom Jahre 1787., 8.

[2] Hajdu, 1983, 311.

„In Ansehnung der Fundamental-Gesetze von Hungarn kann hierin kein bedenken obwalten, da Verbrechen und Verbrecher überall gleiche Strafen und nach gleichen Grundsätzen überkommen müssen.” (Hajdu, 1973, 3.)

[3] II. József Büntető törvénykönyvét idézi: Magyar Jogtörténet, 2007, 360.

valamint a kemény és az enyhe fogságot. Kiszabható volt a fentiekben felsoroltkon kívül a börtönbüntetés közmunkával, a bot-, korbács- és pálcaütés, valamint a szegyenpadra állítás, mellékbüntetésként pedig a megbélyegzés.^[4] A kiróható büntetések túlnyomó többsége tehát szabadságvesztést jelentett, amelyek kiszabását a törvényhozó (újításként) szigorú keretek közé szorította. Az addig a magyar jogban csak ritkán alkalmazott büntetési nem szinte egyeduralkodóvá tétele, felkészületlenül érte a bírói kart és a büntetés-végrehajtás rendszerét.

A kódex bevezetéséig a különböző módon végrehajtott halálbüntetések, valamint a szintén nagy változatossággal és eltérő súlyossággal (elsősorban nyilvánosan) foganatosított testi büntetések tették ki a kiszabott büntetések nagy részét. Ezek mellett a szabadságelvonás mint szankció nem játszott jelentős szerepet, sőt maguk a börtönök sem az ilyen büntetések terei voltak, hanem az eljárás alatt álló gyanúsítottak fogva tartásának helyszínéeként szolgáltak. A hosszú időtartamú elzárásra alkalmatlan tömlöcök, az egészségtelen megyei börtönök, a kisszámú őrszemélyzet, semmiféleképpen nem volt alkalmas az ugrásszerűen megnövekedett számú elítélt büntetésének végrehajtására.^[5]

A Sanctio Criminalis legnagyobb újdonsága, hogy a halálbüntetést csakis a rögtön-bírói (statáriális) eljárásban tartotta meg, így politikai perekben sem volt alkalmazható ez a büntetési nem.^[6] (A statáriális, illetve a katonai büntető-eljárásban kiszabott halálbüntetés kötélt általi halált jelentett.)

„Bármily paradoxnak hangzik is, Magyarország politikai szabadságának egyik garanciája rejlik József intézkedésében. Politikai perben sem volt ugyanis többé szabad a halálbüntetést alkalmazni. S ez Magyarországra nézve annál nagyobb jelentőséggel bírt, mert a felségsértés még mindig azon szent István korabeli tág definitio alapján állapíttatható meg, mely a pogányok felkelései ellen volt hivatva biztosítani a fiatal államot.” – írja Fayer László.^[7]

1.1 Politikai bűntettek a Jozephinában

A törvénykönyv harmadik fejezete rendelkezett azokról a bűncselekményekről, amelyek közvetlen hatásuk révén kapcsolatba hozhatók a fejedelemmel (Landesfürst) és az állammal. Ezek: a „megsértett felség” (beleidigte Majestät); a hazaárulás; a lázadás és a zendülés (tumultus); a nyilvános erőszak; a felsőbb

[4] Sanctio Criminalis Josephina, Zweytes Kapitel Von Criminal-Strafen überhaupt §.10–39., 10–15. Dies waren die Anschmiedung, Gefängnis mit öffentlicher Arbeit, Gefängnis allein (schwerstes, hartes, gelindes), Stock-, Karbatsch- und Rutenstreichs, die Ausstellung auf der Schandbühne, und die Brandmarkung als Nebenstrafe. Pipek, 1997, 54.

[5] 1788. I. félévében 523 személyt őriztek Pest megye börtönében, ebből 7 volt beteg és 2 halt meg. A II. félévében azonban már 502 személy fordult itt meg, de a zsúfoltság és az egészségtelen körülmények miatt közülük 68-an megbetegedtek és 37-en meg is haltak.

Bihar vármegyében 1788. II. félévében 614 elítélt, illetve őrizetes személyből 58 lett beteg és 30 halt meg. Arad megyében 1788. II. félévében 283 elítéltből és 215 őrizetesből 49, 1789 I. félévében pedig 435 rab és befogott közül 125 fő halt meg. Hajdu Lajos a Ráby Máttyás kancelláriai beadványában szereplő adatokra reagál, azokat pontosítja. (Hajdu, 1984, 409.)

[6] Hajdu, 1980, 128.

[7] Fayer, 1902, LXXVI.

hatalommal (hivatallal) való visszaélés; az állampapírok meghamisítása; érmehamisítás; a bűnöző menekülésének segítése; a szökött rab elrejtése; és a katonai szolgálat alóli kibújáshoz történő segítségnyújtás.

A felségsértést a kódex szerint, az istentől nyert korlátlan hatalommal és méltósággal bíró törvényes uralkodó tetteles bántalmazásával, vagy ennek bármine-mű gonosz módozatával lehet elkövetni, amennyiben a tett nem okoz sérülést.^[8] Ez esetben a büntetés a hosszú nehéz fogság második fokozata és vagyoneklob-zás tekintet nélkül az elkövető gyermekeire. A felvilágosult tanoknak megfelelően nem sorolja tehát a politikai deliktumok közé az uralkodó megölését, viszont nem tekint el a konfiskációtól, valamint a családtagok feljelentési kötelezettségének előírásától sem. Teszi ezt annak ellenére, hogy a büntetésekről általánosan szóló második fejezet 16. §-ában a törvény deklarálja, hogy a büntetés csak az elköve-tőket és részeseket sújtsa, másokat (gyermekeit, rokonait, örököseit, harmadik személyeket) nem éríthet hátrányosan, ehhez képest a fenti kivételes esetekben mégis fenntartja a családot is sújtó vagyoneklobzást és a feljelentési kötelezettség intézményét.

A tettet a felség szóbeli vagy írásbeli becsmérlésével, valamint a kötelező tisz-telet meg nem adásával is el lehet követni. (Büntetése az enyhébb fogság második fokozata.) A cselekménnyel veszélyeztetett jogi tárgy fogalmából kizárja az ural-kodó rokonságát, bizalmi embereit, háza népét, eltérve a feudális törvényektől – így közvetlen elődjétől, a Theresianától is.

A hazaárulás cselekményeit szélesen határozta meg, és a felség fizikai bántal-mazásával azonos módon büntette a pátenssel bevezetett törvénykönyv. Tanács-csal, tettel, fegyverrel vagy fegyver nélkül, egyedül vagy többen összeszövetkezve lehetett a közvetett, illetve közvetlen bűnös tevékenységet kifejtteni. Árulás, ál-lamtitkok felfedése, az ellenséggel való szövetségekötés vagy ennek bármine-mű segítése (pl. kémkedés) kerül itt felsorolásra, az elkövető pedig mindenki lehet, bármely hálátlan polgár, legyen az a honos vagy pedig az országban tartózkodó idegen.

A hazaárulásban – ebben a következményeiben oly veszélyes bűnben – tet-testársként marasztalható az a személy, aki tudomással bírt a honárulói szándék-ról, mégsem jelentette azt a felsőbb hatóságoknak.

A halálbüntetés eltörlése – humánus elvek alapján – nem hozott kedvező vál-tozásokat, sőt a kortársak a bűnözői csoportok elszemtelenedését, és a bűnözés térnyerését is ennek tudták be. A kényszermunka büntetések, köztük – a Magyar-országban addig ismeretlen – az embertelen, és az elítéltek tömeges halálát oko-zó hajóvontatás bevezetése további ellenérzéseket szült. II. Józsefet Joseph von Sonnenfelsnek, a Bécsi Egyetem állam és rendészettudományi professzorának tanai vezették, amikor már 1781-ben egy udvari rendelettel eltörölte a halálbün-tetést az örökös tartományokban, illetve helyette bevezette a „sokkal elrettentőbb és fájdalmasabb” („weit schröckbare und empfindlichere”) hajóvontatást a Duna

[8] „wenn gleich hieraus kein Schaden erseiget” – § 41.

magyarországi szakaszán, amely esetben tulajdonképpen egy hosszú időtartamú halálbüntetésről beszélhetünk, amit az is bizonyít, hogy az 1784 és 1789 között hajóvontatásra ítélt 1173 elítélteből 721 meghalt.^[9]

További nehézséget jelentett az a törvénykönyvben rögzített szabály, amely a bírói mérlegelés határait leszűkítette, az előirányzott büntetések betű szerinti teljesítését írva elő és kérve számon a jogalkalmazón,^[10] ezáltal a konkrét esetekre szabott legmegfelelőbb mértékű büntetések kiszabását nehezítve meg. A bíró más büntetésnemre nem térhetett át, és az alsó, illetve a felső büntetési kereteket sem léphette át. A törvénykönyv értelmében kirótt, gyakran túl szigorú ítéletek elbizonytalanították a bíróságokat, de a lakosság hangulatát is az uralkodó reformjai ellen fordították.

A Gömör-Kishont megye közgyűlésének királyhoz intézett felirata egyenesen úgy fogalmaz, hogy az ország nagy sérelme, sebe, hogy a Criminalis Sanctio, amely az emberiség jussaival, a haza törvényeivel, szabadságjogaival és az isteni törvényekkel is ellentétes, az új törvénykezési renddel együtt bevezetésre került, így az országtól a törvénytevői hatalom elvételét.^[11] A Trencsén megyei nemesek panaszukban pedig a nemeseket legdrágább kincsüktől, magától a nemességtől megfosztó intézkedésként jellemezték a Sanctio Criminalist, amely jobban illik az állatokhoz, mint az emberekhez.

Az ellentmondásokat rejtő normák és a hozzájuk kapcsolódó ítélkezési gyakorlat eredményeképpen a bűnözés mértéke a korszak végére jelentősen megnövekedett, ami helyenként olyan méretű gondná vált, hogy több vármegyében rendkívüli, statáriális szabályok bevezetése vált szükségessé. A kínvallatás megszüntetése, az enyhe kegyelmezési gyakorlat és a halálbüntetés eltörlése, valamint a bűnüldöző, büntetés-végrehajtó szervezet kis száma és fejletlensége (amelynek személyi állományát a jozefinista takarékosági intézkedések is sújtották), mind-mind csökkentette a büntetésektől, a szankciók nagy valószínűséggel történő kiszabásának a bűnelkövetéstől visszatartó erejét.^[13]

[9] Pipek 1997, 48. Vö. Fayer 1902, LXXIII.: „azon 46 büntetett közül, a kik félévvel ezelőtt átadattak, már csak 26 van életben; a kiéheztetés folytán elgyengült („ausgemergelt”) fegyenczeket hajók elé fogják, kényszerítik őket a mélységes sárban vagy vízben menni; ha egyik vagy másik kimerülve leroskad, ott hagyják őt gondozás nélkül; ezen fegyenczek soha nem váltanak ruhát, soha sem töltik az éjet másutt, mint a szabad ég alatt lelánczolva”, bővebben: Maasburg, 1890.

„Der Criminal-Richter ist an die buchstäbliche Beobachtung des Gesetzes gebunden; so weit in demselben auf die Missethat die Größe und Gattung der Strafe genau und ausdrücklich bestimmt ist. Eben ist ihm bei strenger Verantwortung die gesetzmäßig vorgeschriebene Strafe weder zu lindern, noch zu verschärfen erlaubt. Noch weniger ist er berechtigt die Gattung der Strafe zu ändern, oder die Bestrafung gegen eine Ausgleichung zwischen dem Verbrecher und dem Berechtigten ganz aufzuheben.” – §.13. Sanctio Criminalis Josephina

[11] A Gömör-Kishont megyei rendek 1790. január 25-i közgyűlésének felirata. Közli: Hajdu, 1982, 474.

[12] Molitor, 1987, 320.

[13] Hajdu, 1985, 35. Krassó megye már 1782-ben így indokolja a tortúra engedélyezésére benyújtott kérelmét: „Öfelsége kegyelmében bízva elszemtelenedtek a latrok és meg kell találni azon eszközöket, amelyekkel az embereknek ez a gyalázatos neme ha nem is irtható ki teljesen, de legalább egy kevés időre megfékezhető és a haza derék polgárai számára a béke és nyugalom ily módon biztosítható.” (Idézi Hajdu, 1983, 334.)

A felvilágosodás szellemében fogant büntetőjogi reformok nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket, sőt a társadalom minden rétegében elégedetlenséghez, ugyanakkor a bűnözés nagy mértékű megnövekedéséhez vezettek. Több szerző (Varga Endre, Hajdu Lajos) egészen odáig megy, hogy a császár népszerűtlenségének legfontosabb okaként az erőszakosan és a magyar viszonyok iránt érzéketlenül bevezetett büntetőjogi reformjait emeli ki.

A folyamatosan erőltetett változások szülte általános, az egész birodalomban, de Magyarországon különösen tapasztalható forrongás, valamint az 1788-ban kirobbant sok szenvedéssel és kudarccal járó török háború miatt megingott belpolitikai helyzet kétségbeesett lépésre készítette az ekkor már halálos beteg uralkodót. Három pátens kivételével minden, az uralkodása alatt kelt rendeletet és intézkedést visszavont és eltörölt, ezzel Magyarországot és Erdélyt visszahelyezve abba az állapotba, amelyben Mária Terézia halálakor átvette. A saját kezűleg véghezvitt rombolást, önnön életművének és munkájának eltörlését a császár azzal a csüggedt reménnyel, vagy talán csak a reá jellemző szarkazmussal zárta, hogy ezzel az intézkedéssel így talán képes akkora boldogságot, hasznot és jó rendet hajtani, mint amennyit rendeleteivel kívánt az országnak szerezni.^[14] II. József 1790. január 28-i leiratában elrendelte Magyarország 1780. évi állapotába visszahelyezését, a tényleges visszatérés határnapjául 1790. május 1-jét tűzve ki.^[15]

A jozefinus közigazgatási rendszer így január végére megszűnik, a megyék pedig visszanyerik régi önrendelkezési jogukat. Első intézkedéseik a német nyelv bevezetése és a gyűlölt földmérési munkálatok ellenében fogantak. A földmérési munkák aktáit, az összeírásokat kevés kivételtől eltekintve megsemmisítették, sok helyütt jelképesen az akasztófa alatt, vagy a városon kívül elégették.^[16]

Az új uralkodót, Lipótot megválasztó 1790–91-es országgyűlés egy sor törvényben rendelkezik a régi rend maradéktalan visszaállításáról,^[17] X. törvénycikkében

[14] A három rendelet: a vallásszabadságról rendelkező tolerancia pátens, a lelkészrendelésre vonatkozó intézkedés, és a jobbágyrendelet. II. József e három kivételével visszavonja a Magyarországot és Erdélyt illető rendeleteit. (Pajkossy, 2003, 23.)

„II. József halálhíre, amelyre néhány hónap óta sokan aggódva, mások talán vágyakozva gondoltak, és ami február 20-án végezetül ténylegesen bekövetkezett, csak a teljességgel lélektelen személyeket hagyta minden megrázkództatás nélkül.” – írta a Neue Teutsche Merkur 1790. év januári számában.

[15] Szomorú tanulság, hogy II. József hatóságai sokkal nagyobb buzgalmat fejtettek ki rendszerének felszámolásában, mint korábban annak építésében. (Varga, 1974, 73.)

[16] Fördös, 1931, 65.

[17] Néhány példa ezekből a törvényekből:

1790/91. évi X. törvénycikk Magyarország és a hozzákapcsolt részek függetlenségéről;

1790/91. évi XXXIV. törvénycikk a földmérési munkálatokról: Az utolsó kormány alatt végrehajtott bármely föld- és birtokföldmérési munkálatok minden törvényszéken és minden ügyben érvényteleneknek nyilvánítatnak; továbbá az azon földmérésre fordított költség és fáradság iránt bárkitől támasztandó követelés megsemmisítettven, azonban a magánosok közt jó hiszemben kötött szerződések és az ezek erejénél fogva a törvény rendes útján indítandó keresetek épségben hagytván: jövődre semmiféle ilyen földméréseket nem szabad megengedni.

1790/91. évi XL. törvénycikk a büntető törvényről és az új törvénykezési rendtartásról

1790/91. évi XLII. törvénycikk a kínvallatásról: A kínzó vallatások annál fogva, mivel az igazság kikutatására alkalmas és megfelelő eszközt nem nyújtanak, hanem inkább büntetés számba mennek, addig, míg a büntető eljárásra nézve országgyűlésileg más intézkedés nem tétetik, egyszerűen tilva lesznek.

pedig rögzíti, hogy Magyarország, a hozzá kapcsolt részekkel együtt, szabad és kormányzatának egész törvényes módját illetőleg független, azaz semmi más országnak vagy résznek alá nem vetett, hanem saját állami léttel és alkotmányával bír, Magyarország királyaitól, tulajdon törvényei és szokásai szerint, nem pedig más tartományok módjára igazgatandó és kormányozandó ország.”

2. AZ 1790-91. ÉVI ORSZÁGGYŰLÉST ÉS KORONÁZÁST MEGELŐZŐ KÖZJOGI TÁRGYALÁSOK

A II. József uralkodása végén nagy számban összeállított megyei feliratokban a felvilágosodás szellemében már egy olyan új politikai elmélet elemei mutatkoztak, amelyek aztán az új uralkodó megkoronázását megelőző elhúzódozó politikai harcokban még élesebben jelentek meg. A vármegyék a koronázásra váró Lipóttól új társadalmi szerződés megkötését követelték, és érvényesíteni kívánták a filum successionis interruptum – elvet, vagyis az örökösödési fonalának II. József általi megszakadására hivatkozással, új hitlevél kibocsátásával szerették volna a Magyar Királyság szuverenitását hosszú távon biztosítani. Érvelésükben a Habsburg-dinasztia a nemesi nemzettel szembeni törvénszegő magatartására és az új capitulatio szükségességére hivatkoztak.^[18]

A megyei szinten megfogalmazott sérelmek és követelések között találjuk a nádorválasztás és a vármegyékre ültetett adminisztrátorok menesztésének kérdéseit, sőt azt is, hogy a hűtlenségbe esett kurucok leszármazottjai nyerjék vissza nemesi jogaikat.^[19] Több vármegye megeskette a diétára induló követeit, hogy a rendek tudta és beleegyezése nélkül nem fogadnak el sem hivatalt, címeket vagy egyéb kedvezményeket az uralkodótól. A követeknek ígéretet kellett tenniük továbbá a rendi alkotmány védelmére.^[20]

1790-ben általános kívánalomként jelenik meg a nemesi törekvésekben a felségsértéssel kapcsolatos normák világosabb meghatározása. A felségsértésre vonatkozó koronázási cikkely-tervezeténél elsődleges igényként jelentkezik, hogy ne delegált bíróság járjon el, hanem a királyi tábla, a gyanúsítottat pedig az ország határai között kelljen bíróság elé állítani úgy, ahogyan azt az 1715. évi VII. törvencikk rendezte.

A politikai deliktumok rendezése ügyében a magyar nemesség azért is remélhetett kedvezményeket az új uralkodótól, mert II. Lipót még toszkán nagyherceg-

[18] Marczali, 1907, II. kötet, 19., 217.

Marczali munkájában – az 1791. évi fordulatot összegezve – bíráló véleményt is megfogalmaz a magyar rendi törekvésekről: „A »filum successionis interruptum« igen ügyes fogás, de mégiscsak ferdítése volt az örökösödési törvény pontos meghatározásainak. Így mellesleg sarkalatos törvényt nem szabad megkerülni azoknak, kik annyira erősködnek a sarkalatos constitutióók mellett. És ebből következett, hogy azt a királyt, ki eleve is annyi jóakaratot tanúsított nemzetünk iránt, elidegenítették tőle. [...] Oly czélok elérésére, melyekhez becsületes alku, vagy becsületes harc útján lehetett volna csak eljutni, kicsinyes ügyvédi fogásokkal vezették ezt a nemzetet.”

[19] Marczali, 1907, I. kötet, 194.

[20] Nagy János: Pest-Pilis-Solt vármegye országgyűlési követei az 1790-91. és 1792. évi országgyűléseken, <http://ludens.elte.hu>, letöltés: 2010. január 20.

ként (II. József reformjaival egyidejűleg), a felvilágosodás szabályait még bátyjánál is határozottabban ültette át a gyakorlatba. 1786-ban kiadott Toscanai büntető törvénykönyvében már az olasz felvilágosodás eszméinek visszatükröződése látható: a kódex eltörölte a halálbüntetést, megtiltotta a tortúra minden válfajának alkalmazását, és egyúttal megszüntette a felségsértési perekben oly gyakran használt ún. privilegizált bizonyítási eszközök alkalmazását. Megszüntette a felségsértés deliktumát, amelynek fogalmát – az indokolás tanulsága szerint – a középkor folyamán mértéktelenül és jogtalanul kiterjesztették, maga a meghatározás is a római császárság barbár időszakában született meg és további megtartása nem tűrhető meg egy jól szervezett polgári társadalomban. Ezzel összefüggésben egyszer s mindenkorra tilosnak deklarálta a törvényhozó az ártatlan családtagokat sújtó vagyonelkobzást. Az egész törvénykönyvön végighúzódik az állampolgár büntetőjogi védelmére irányuló törekvés.

A dunai kerületek kérése szerint – amely aztán az 1795-ös tervezetnél is előkerül – a felségsértési ügyeket teljesen kivették volna az uralkodó és királyi jogügyi-igazgatóság hatásköréből, helyette a cselekmény elkövetési helyének megyei sedriája lett volna illetékes. További javaslatként fogalmazták meg, hogy a felségsértés miatt elítélt személy csak magyarországi vagyonát veszíthesse el büntetésként, az ausztriai birtokokat nem érintse a büntetés. A vagyonmentésre irányuló törekvés azonban, az ország közjogi viszonyai miatt erre a különbségtételre való hivatkozással, nem volt keresztülvihető. Tekintettel arra, hogy Ausztria uralkodója egyben magyar király is volt, így felségsértés esetén az ausztriai tulajdonokra továbbra is kiterjedt a vagyonelkobzás.^[21] A konfiskációs kérdés megnyugtató rendezésére 1790 őszén került sor.

A tiszai kerületek azt javasolták, hogy az uralkodónak ne legyen joga a büntetés nagyságának meghatározására, sem súlyosbítására, hanem csak a kegyelmezésre, illetve a büntetés enyhítésére.

II. Lipót uralkodásának kezdetén, 1790 tavaszán az XL. törvénycikkkel (összhangban a II. József által tett utolsó, mindent visszavonó intézkedésekkel) visszaállította a korábbi, 1780-as igazságszolgáltatási rendszert.^[22] Pár hónappal később, 1790 júniusában Lipót első reformtörekvéseinek tekinthető a királyi proposíciók megfogalmazása,^[23] ebben olyan büntetőreformok végrehajtására törekszik, ame-

[21] Hajdu, 1971, 63.

[22] 1790/91. évi XL. törvénycikk a büntető törvényről és az új törvénykezési rendtartásról „Ámbár még maga az elhunyt felséges császár és örökös király a törvénykezési ügy közigazgatását, arra a törvényes állapotra, melyen az 1780. évben volt, rendelte visszahelyeztetni és ezen ténye által nem csak az ország rendes bírának régi törvényes hatásköre állíttatott vissza, a törvényes birói hatóságok pedig, melyek a bíróságok új szabályozása következtében megszűntek volt, visszaállítatának és régi törvényes alakjukba visszahelyeztetének, hanem az általános büntető törvény és az új törvénykezési rendtartás ereje is teljesen megszűnt”.

[23] A magyar kancellária 1790. június 10-én tett javaslatot a királyi proposíciók ügyében, amelyeket a király szokás szerint az országgyűlés kezdetén nyújtott át a rendeknek. A javasolt 10 proposíció között a második a megkoronázásról és a hitlevél kiadásáról, a negyedik a rendek panaszainak és sérelmeinek meghallgatásáról szól, a kilencedik pontban szerepelt a büntető és polgári törvénykezés megjavításának igénye. (Mályusz, 1926, 248.)

lyek megfelelnek a felvilágosodás, az emberiség követelményeinek (pl. a kínvallatás eltörlése).^[24]

A koronázás feltételrendszerével, az ettől el nem különíthető hitlevél kiadásával és esetleges tartalmával kapcsolatos 1790 nyarán és őszén lefolytatott tárgyalások fontos dokumentuma az a rendek részéről szeptemberben előterjesztett, Ócsai Balogh Péter^[25] gondolatait tükröző diploma-tervezet, amelynek záró passzusa megfogalmazta (vagyis megújította volna) a rendek jogát, hogy ne engedelmesséjének (*non obediendi facultas*), ha a király vagy utódai az alkotmány rendelkezéseit nem tartanák meg.^[26] A tervezet tehát újrafogalmazta ezzel az 1687-ben (1687:4. tc.) elpazarolt alkotmányos ellenállás lehetőségét.

Az uralkodói leirat (szeptember 21.) a követelések többségét elutasította és válasza ez utóbbi pontban is természetesen elutasító volt, az engedelmesség megtagadásáról szóló rész teljes elhagyását kívánta. Bár az ellenzéki vármegyék szeptember végén még kijelentették az eredeti fogalmazványhoz való ragaszkodásukat, a rendek november 14-iki feliratukban azonban már megelégedtek az alkotmányos sérelmek koronázás előtti orvoslásának uralkodói ígéretével és lemondtak az engedelmesség megtagadásának elismertetéséről.^[27]

2.1 Rendi siker a politikai perek eljárási szabályaiban

A rendek a diploma-tervezettel egyidejűleg (szeptember 5.) egy 11 cikkből álló (articulus separatus) követelés-tervezetet is eljuttattak az uralkodóhoz. Ennek 11. cikkelye, amely a „*De crimine perduellionis*” címet viseli, a rendek felségsértési perekkel kapcsolatos régi-új követeléseinek adott hangot. A törvényjavaslat előirányozta, hogy a felségsértési pereket ne vonják el a rendes bíróságoktól, hanem a királyi tábla ítélkezzen a fellebbezés jogának fenntartásával, a vagyonekobjás pedig csak a vétkes jószágait érintse. A királyi felség kegyelmezési jogán, valamint

[24] 1790/91. évi XLII. törvénycikk a kínvallatásról: A kínzó vallatások annál fogva, mivel az igazság kikutatására alkalmas és megfelelő eszközt nem nyujtanak, hanem inkább büntetés számba mennek, addig, míg a büntető eljárásra nézve országgyűlésileg más intézkedés nem tétetik, egyszerűen tiltva lesznek.

[25] Ócsai Balogh Péter (1748–1818): A nemesi mozgalom vezető egyénisége. Korábban Nógrád megye szolgabírája, majd a hétszemélyes tábla bírása, 1787-től szembekerült II. Józseffel. Az ő nevéhez fűződik annak az alkotmánytervnek az elkészítése, amely a nemesség közjogi törekvéseit megfogalmazta. A nemesi ideológiához mért módosítással ő alkalmazta a nemesi mozgalom érvei közt a rousseau-i társadalmi szerződés-elméletet: II. József törvénytelen uralma megsemmisítette a nép és az uralkodó szerződését, megszakította az örökösödés fonalát, a népnek (a mozgalom értelmezése szerint ez a nemességet jelenti) tehát joga van új feltételeket szabni a hitlevélben. 1791-től részt vett a közpolitikai (közjogi) bizottság munkálataiban. 1791-től haláláig főispán, a francia forradalom előrehaladtával újra az udvarhoz közeledett.

[26] A Tiszai kerület 1790. július 16-i, II. Lipót nevében (egyes szám első személyben) megfogalmazott tervezete megígértette volna az uralkodóval, hogy az ország jogait megtartja, különösen II. Endre 1222-iki törvényét, helyreállítva az abban foglalt ellenmondás és ellenállás jogát.

A Dunáninneni kerület pedig egészen odáig merészkedett július 9-iki szerződés-tervezetének utolsó pontjában, hogy a meg nem koronázott vagy törvénytisztező fejedelem engedelmessége alól felmentette volna a nemzetet, beleértve a népet is (*Per ipsam Plebem*). (Marczali, 1907, II. kötet, 19., 37.)

a felségsértés eseteiről rendelkező 1715:VII. törvénycikk egyéb pontjain nem kívántak változtatni a magyar rendek.

A módosítás az 1715-ös rendezés óta létező két alapvető rendelkezéssel, és majd kilenc évtizedes előírással és gyakorlattal kívánt szakítani. Az egyik szabály, a felségsértési ügyek elbírálását eddig – komoly megszorításokkal ugyan^[28] – a király kizárólagos intézési-döntési jogkörébe utalta, uralkodói felségjogként kezelte. A javaslat másik része pedig a szankciórendszer szándékoltan elrettentő részét támadta, amely a vagyonrészeik elvesztéséből a fiakra is kiterjedő következménytől való félelemre alapozva eddig lehetővé tette, hogy némely (a jogszabály által nem pontosított) esetekben az apák javai a fiaik részeire nézve is elidegeníthetők, a királyi fiscus által elfoglalhatók legyenek.^[29]

Felterjesztésükben a rendek azt kérték az uralkodótól, hogy felségsértés esetén a vagyonelkobzás csak az elítélt osztályrészére terjedjen ki. Az uralkodó döntése azonban túlmélt a kérésen, nemcsak a szorosan vett felségsértés, hanem a hűtlenség egyéb eseteiben is megtiltotta a vagyonelkobzás alkalmazását,^[30] vala-

[27] Mályusz, 1926, 306.

[28] 1715. évi VII. törvénycikk, a felségsértés eseteiről

4. § Az ügynek elbírálása s megvizsgálása pedig közvetlenül egyedül a királyi felségre tartozván, az ő jószágos tetszésére marad fenn, hogy e szörnyű büntettet Ő császári királyi felsége maga személyében, magyar tanácsosaival, a hazai törvények szerint az országon belül, avagy kívül kívánja megvizsgálni és ellátni.

5. § Ha pedig a fennemlített Ő királyi felsége az ilyen bíraskodást saját személyében gyakorolni nem akarná: akkor maga helyett tetszése szerint kiküldendő magyar bírakat fog az ilyen ügyek elbírálására rendelni, de csak az országon belül s nem azon kívül, kik az ország fentebb jelzett törvényei értelmében fogják az ily ügyet megvizsgálni, s tartoznak azután az abból következő peres eljárást, egész terjedelmében, Ő kir. felségének előterjeszteni.

[29] 1715. évi IX. törvénycikk, az eddig elkobzott javak jelen állapotukban maradjanak, a panaszkodó károsultakat azonban meg kell hallgatni s felségsértés vagy árulás bűnében a fiuk részei is elveszszenek

Az eddig végrehajtott elkobzásokat mostani állapotukban kell hagyni.

1. § A kik mindazáltal mégis, ha ez okból különös megkárosodásukat panaszolnák s panaszuk méltányosságát bebizonyítanák, Ő császári és királyi felsége beleegyezésével megállapították, hogy számukra az 1687:7. t. tc. értelmében is, igazságot szolgáltatassanak.

2. § Hogy pedig a részeik elvesztéséből fiaikra is kiterjedő büntetés félelméből az atyák a felségsértés bűnétől még jobban elrettenjenek, semmint akkor, ha a büntetés csak őket érné, s ezt az átkos és undorító gonoszságot annál inkább elkerüljék, s a közjóllét és béke, melynek sértetlennek kell lennie, állandó maradjon: elhatározták, hogy az ilyen felségsértés vagy árulás bűnébe eső atyának, ha őt felségsértési bűnben találták s a törvény rendes útján elmarasztalták, minden ingó és ingatlan, habár ősi javait mint, a melyek teljes valódi uralma alatt állanak és különben is némely esetekben, a fiuk részeire nézve is elidegeníthetők, minden kora s rendű fiak s atyai és anyai ágbeli rokonok kizárásával, a királyi fiscus foglalja el; (épen tartván azonban s előre levonván a mások jogát s kölcsön adott pénzt, és a hűségben megmaradottak hasonló jogait).

3. § De az atya bűnébe nem keveredett gyermekekre, nem ugyan a törvény parancsából, hanem királyi kegyelemből, érdemeikhez s állásukhoz mérten s személyes és vagyoni körülményeikhez képest, fiui teljes részük meghagyása mellett, különös tekintet s figyelmet fognak fordítani.

[30] A rendek miután teljesült kívánásuk november 14-ei feliratukban a legnagyobb hálával köszönték meg a király kegyét, hogy Magyarországra is kiterjesztette Firenzében hozott rezolúcióját, amely szerint a birtokelkobzás csak a bűnöst ér, az ártatlan gyermekeit azonban nem. Izdenczy államtanácsos ez ügyben is a királyi felségjog feladása ellen foglalt állást, a cancellária eljárását egyenesen érthetetlennek találta, hiszen annak esküjénél fogva a felségjog védelmére s nem korlátozására kellene törekednie.

mint a halálos ítéletek uralkodói jóváhagyás nélküli végrehajtását.^[31] Az uralkodó szeptember 21-ei leirata részben teljesítette a kérelmet, a magyar rendek pedig a legnagyobb hálával köszönték meg a király kegyét, hogy Magyarországra is kiterjesztette a korábban Firenzében meghozott rezolúcióját.

A végleges törvényszöveggel kapcsolatban a kancellária még számos észrevételt tett és kiegészítést javasolt az uralkodónak, amelyek az eredeti rezolúció enyhébb szabályait kívánták a lehetőségek szerint a törvénnyel szigorítani. Izdenczy^[32] és Eger államtanácsosok indítványozták, hogy az uralkodó csak a saját uralkodása idejére, vagyis saját személyére nézve mondjon le az 1715-ben meghatározott felségjog gyakorlásáról. Mások pedig azt javasolták, hogy az uralkodó tartsa fenn magának a jogot az eredeti törvény visszaállítására, valamint arra, hogy csak a jövőben elkövetendő cselekmények esetében alkalmazza a szabályait. Gyakorlatilag csak ez utóbbi, a visszaható hatályra vonatkozó rendelkezés került bele az elfogadott követeléseket szentesítő törvény passzusai közé. Napjainkban már evidens, akkor azonban a hónapok óta lázongó, sőt a poroszokkal kapcsolatot kereső magyar nemesség által elkövetett bűnöket árgus szemmel figyelő, és a nótaperek előkészítésén fáradozó udvari körök számára korántsem volt egyértelmű és tét nélküli a szabály kimondása.

Az udvari konferencia 1790. december 24-i ülésének jegyzőkönyve megőrizte az udvari tanácsosoknak a 11. ponthoz fűzött véleményét. Zichy országbíró arra figyelmeztetett, hogy amennyiben a Felső bejegyzik a kért törvény megalkotásába, akkor ezt a későbbiekben nem lesz képes kedve szerint újra megváltoztatni. Ami a hűtlenség vétkében elmarasztaltak gyermekeit érintő büntetést illeti, az ügyis egybehangzik a Felső által kiadott és az országban már kihirdetett, a szabályokon enyhíthető uralkodói rezolúció szövegével. Ezért nem állna összhangban a Felső jószágával ettől most visszahátrálni. Spielmann államtanácsos az uralkodó azon szándékát jelezte, hogy kész hozzájárulni a szabályok enyhítéséhez és a törvény megalkotásához, ezzel is elejét véve a gyakoribbá váló rebellióknak.^[33]

A felségjogok tekintetében már korábban is volt ütközés a kancellária és az államtanács között. Az államtanács szerint a közjog alapelvei alapján minden jog a királyé, csak ahol a hatalom valamely pontban elvonásra kerül tőle, vagy korlátozódik, ott kell külön törvénynek rendelkeznie. A magyar kancellária felfogása szerint csak az tekintendő felségjognak, amit valamely törvény világosan és kimondottan annak deklarál. (Mályusz 1926, 308–311.)

[31] Országgyűlési Akták 1790/91, 253., Hajdu 1971, 75.

[32] Izdenczy József, báró (Zboró, 1733 – Bécs, 1811): Az Államtanács első magyar tagja, politikai író. Politikai magatartása mindig dinasztiahű volt, nagy szerepe volt abban, hogy az ő idejében az államtanácsnak mint véleményadó testületnek a felfogása magyarelles volt. „Ő a nemzet önérzetét sértő, törvénytelen intézkedések értelmi szerzője, aki nagy leleményességgel ad uralkodójának kéretlenül is tanácsot, hogyan lehet a magyarságot gyengíteni.” (Mályusz, 1926, 30.) Udvarhű szellemben megírt röpiratában a magyar szokásjog és a rendi alkotmány alapelveivel szemben kijelentette, hogy Magyarország a kezdetektől fogva abszolút monarchia volt, és így a királyok az országgyűlés beleegyezése nélkül is hozhatnak törvényeket. A rendi dualizmus garanciáit: a koronázást, a koronázási esküt és – hitlevelet fölösleges ceremóniaként írja le, a nádort királyi szolgálatnak tartja. (Irrthümer in den Begriffen der meisten Ungarn von der Staatsverwaltung ihres Vaterlandes, und von den Rechten ihrer Könige, Gedruckt in Römischen Reiche, 1790.)

[33] Mályusz, 1926, 311.

Az országgyűlés által elfogadott szöveg a törvény hatályát nem csak a felségsértés, hanem a hűtlenség eseteire is kiterjesztette. Az 1790/91. évi LVI. törvényben megvalósult a rendek egyik régi sérelmének orvoslása azzal, hogy a felségsértés és hűtlenség eseteiben való ítélkezést – melyet a Habsburgok a delegált bíróságok által kétszáz éve elvontak a magyar jogszolgáltatástól – első fokon a királyi táblára, másodfokon a hétszemélyes táblára ruházta, így a királyi Curia addigi legszélesebb büntető hatáskörét érte el.^[34] A jogszabály a felségsértés eseteiben a vagyonek kobzást a bűnös vagyona szorította le, ezzel a rendek régi kívánsága valósult meg a garanciális eljárási szabályok megalkotásával és a rendes bíróságok által elnyert hatáskör kibővítésével.^[35]

Nem véletlenül jegyezte meg Németh János 1794 decemberében a Martinovics-per előkészítése során, hogy a szomorú tapasztalat bizonyítja, az 1791. évi LVI. törvénycikk, amelyet a forradalmi szándék és forradalmi előszelek csempészték be a törvénykönyvbe, milyen lényegesen csorbítja a felségjogokat.^[36] Ugyanakkor pont a Martinovics-per mutatja majd meg, hogy a Karok és a Rendek, amelyek a politikai bíraskodás szervezetének legfontosabb gyengeségét és legsürgetőbb kérését abban látták, hogy a perek vitelét rendkívüli bíróságokra lehetett bízni, már nem rendelkeztek megfelelő erővel sem ekkor, sem a későbbiekben a kódex-tervezet tárgyalásakor, hogy a kezdetleges delictum-meghatározást megváltoztassák és ezzel a politikai perek tényállási részét érdemben befolyásolhassák. A Horea-Closca parasztlázadás utóhatásának is tekinthető, hogy II. József halála után a halálbüntetés visszaállítását követelte a nemesség, mert véleményük szerint a halálbüntetés nélkül a jobbágyok feletti nemesi bíraskodás elvesztené hatékonyságát. A halálbüntetés visszaállítása végül nem parasztság, hanem a francia forradalom hatására az udvar elleni szervezkedésbe kezdő nemesség megfékezését szolgálta.^[37]

[34] A törvénytelenül delegált bíróságok szigorával és uralkodóházhoz való vak hűség buzgalomával járt el a Curia, mint azt a jakobinus per és reformkor politikai perei is mutatták. Hozzá kell tenni, hogy mikor a királyi tábla a jakobinus-per lefolytatására utasítást kapott, nem rendelkezett még gyakorlattal felségsértési perrel kapcsolatos eljárás tekintetében, hiszen az első ilyen esete volt. (Varga, 1974, 90., 97.)

[35] 1790/91. évi LVI. Törvénycikk a pártütés és a hűtlenség bűnéről

A karok és rendek alázatos esdeklésére kegyelmesen beleegyezett Ő felsége, hogy jövendőben, de egyáltalán nem érte ide azon eseteket, melyek ezen törvény megalkotása előtt merültek föl, a felségsértés és a hűtlenség büne az ország rendes bíróságaitól ne vonassék el, hanem a királyi tábla által, a törvényes fölebbezés érintetlen hagyásával, ítéltessek, s magában a felségsértésben is a jószágok elvesztése csak a bűnös osztályrészére szoríttassék, épségben maradván továbbra is Ő felségének kegyelemosztogató hatalma, és egyebekben az 1715:VII. törvénycikk rendelkezése megmaradván.

[36] Németh János királyi jogügyi igazgató előterjesztése Sándor Lipót főherceg nádorhoz, Pest 1794. december 1. (Közli: Benda – Elek, 1983, 347.)

[37] Az 1784-85. évi erdélyi nagy jobbágyfelkelés az első olyan esemény, amely veszélybe sodorta a feudális rendszert hazánkban. A vezetők 1785. február 28-ai gyulafehérvári kivégzéséhez még II. József is hozzájárult. A felkelés vezetőire kirótt ítéletekkel valójában a jobbágyságnak akartak példát adni, hogy elriasszák újabb megmozdulástól. (Magyari, 1984, 26.)

1795-ben a Martinovics-féle összeesküvés vádlottjai ügyében eltérő ítéletek születtek Ausztriában és Magyarországon. A Martinovics-ügy szálai Ausztriába is elvezettek, ahol akkor még II. József Btk.-ja változatlanul hatályban volt, így ott a vádlottak egyikét sem ítélték a polgári bíróságok halálra (egy halálos ítélet született katonai törvényszéki eljárásban).

Sándor Lipót nádor Ferenc királyhoz írt 1794. december 3-ai leveléből – amelyben a Királyi Tábla tárgyalásának első napjáról ad tájékoztatást – kiderült, hogy Martinovics mindenképpen ki akart ke-

2.2 A gonosz tanácsadók megbüntetése és a nemzetsértés tényállása

Büntetőjogi kérdések az 1790/91-es országgyűlésre összeállított megyei feliratokban nagy számban szerepeltek a sérelmek között. Az orvoslásra előterjesztett eljárásjogi követeléseken egy kérdésben megy túl a nemesség: már 1790 tavaszán a II. József halála után tartott megyegyűléseken, majd később az országgyűlés egész időszakában követeli a „gonosz tanácsadók” megbüntetését. Kívánalmuk, hogy a felségsértőkhöz hasonlóan súlyos büntetésben részesüljenek a nemesség sarkalatos jogait sértő, vagy a fundamentális jogok megszüntetésére törő személyek. Azok az udvari tanácsadók, a nemesség és az uralkodó által együttesen gyakorolt törvényhozó hatalom megkerülésével és az illegitim szabályok sokaságának meghozatalával az egész nemesi nemzet felségét sértették meg.^[38]

1790-ben a nemesség nem csak Izdenczy Józsefet, Koller Ferencet, Niczky Krisztofot és Lovász Zsigmondot, vagyis az elhunyt uralkodó akaratát és a magyar szuverenitást sértő intézkedésekben közreműködő és végrehajtó, a császár alkotmányellenes cselekedeteit helyeslő udvari tisztségviselőket akarja felelősségre vonni, hanem mindazokat, akik a „törvénytelen” uralkodótól tisztséget fogadtak el.

A diéta kezdeti szakaszának kerületi tárgyalásaiban kiemelkedő helyet foglal el a nemzetsértés büntetnének meghatározása. A nemesség okfejtése szerint a törvényhozó hatalom, vagyis a szuverenitás, a Szent Korona-tan értelmében megoszlik a koronás király és a nemzet között; ezért azt javasolták, hogy aki a nemzet felségét megsérti, ugyanúgy bűnhődjék, mint az, aki az uralkodó ellen követ el felségsértést.

Az új uralkodó, II. Lipót koronázását megelőzően összeállított vármegyei javaslatok részletesen foglalkoztak a nemzet felségének megsértésével és az uralkodó elleni támadások elválasztásával.

A dunai kerületek nemzetsértésre vonatkozó koronázási cikkely-tervezete szerint az követi el ezt a bűntettet, aki az ország helyzetét, alkotmányát, kormányzati formáját, jogait és szabadságait szóval, írásban megtámadja, vagy ezek megváltoztatására törekszik; aki a felsorolt jogi tárgyakat elárulja, az uralkodónak rossz tanácsokat ad vagy ilyeneket nem akadályoz meg; aki nyilvánosságra hozza az előbb megjelölt tárgyak megváltoztatását, eltörlését célzó királyi rendelkezéseket, vagy segédkezet nyújt ezek végrehajtásához. Büntetésnek ugyanazt javasolják, mint a felségsértés esetében, és az eljárási szabályok is megegyeznek.

A tiszai kerületek pedig deklarálják, hogy a rendi jogok alkotmányt sértő tanácsokkal történő negligálása a felségsértéssel hasonló súlyú bűncselekmény, a nemzetsértőket jószágaik, a súlyosabb esetekben életük elvesztésével kell büntetni.

Az országgyűlés megnyitásakor a nemesség még mindenkinek a fejét követeli, aki nem állt az ellenállási mozgalom mellé, később már csak azok felelősségre

rülni a magyar bíróság ítélezése alól. Martinovics a per során többször arra hivatkozott, hogy állandó lakóhelye Bécs, másrészt pedig hangoztatta, hogy mint nyugalmazott udvari tisztviselő felett csak a Hofmarschallamt ítélezhet az ügyében. (Mályusz, 1926, 770.)

Magyarországon a Királyi Tábla és a Curia ítéletei alapján hét embert végeztek ki.

[38] Hajdu, 1971, 58.; Vajnági, 2003.

vonását akarják, akik az országra veszélyes tanácsokat adtak az uralkodónak.^[39] A nemesség későbbiekben a francia forradalom és a Habsburgok előnyére megváltozott külpolitikai helyzet hatására már lépésről-lépésre feladta a központi hatalom gyengítésére irányuló törekvéseit. Megelégszik az országgyűlésben elért eredményekkel (pl. nádorválasztás) és kompromisszumokkal, valamint a törvényhozó hatalom megosztását deklaráló törvénycikkely felemlegetésével.^[40] Mire a nemzetsértésre vonatkozó cikkely az országgyűlés plénuma elé kerül, az eredeti tervezet egészen átalakul, azok alapján akár a nemesi mozgalom vezetői ellen is lehetett volna eljárást indítani. A *Crimen laesae nationis* kérdésében végezetül nem születik törvénycikk.^[41]

3. AZ ORSZÁGOS BIZOTTSÁGOK MUNKÁJA

A Jozefinát hatályon kívül helyező 1791. évi LXVII. törvénycikk az általános kodifikációs munkálatok elvégzésére országos bizottságokat küldött ki. Az országgyűlés már négy hónapja ülésezett, amikor a királyi bizottságok létrehozásának gondolata a diétán ősszel felmerült. A koronázás elhúzódása miatt ez a diéta már nem végezhetett érdemleges alkotó munkát, ezért szükségszerű volt a bizottsági munkákat az országgyűlés utáni időre halasztani.^[42] A két tábla 1791.

[39] MOL N117 Archivum Regni, Vegyes Könyvek, Lad. NNN, 107. kötet.

[40] 1790/91. évi XII. törvénycikk a törvényhozó és végrehajtó hatalom gyakorlásáról

Hogy a törvények alkotásának, eltörlésének s magyarázásának hatalma Magyarországon és a hozzá kapcsolt részekben, az 1741:VIII. törvénycikk rendeletének sérelme nélkül, a törvényesen megkoronázott fejedelmet és az országgyűlésre törvényesen egybegyűlt országos karokat és rendeket közösen illeti, s rajtok kívül nem gyakorolható: Ő szent felsége magától és önként elismeri, s kegyesen kijelentette, hogy Ő a rendek ezek jogát sértetlenül megtartandja, és a mint azt dicsőült elődeitől kapta, azonképen csorbitatlanul szállitandja át felséges utódaira, biztosítván az ország karait és rendeit, hogy soha sem fogja az országot és a kapcsolt részeket rendeletekkel vagy ugynevezett pátensekkel, melyek különben is az országnak soha egy törvényszékén sem fogadhatók el, kormányozni; pátensek kiadása csupán azon esetre tartatván fenn, midőn a törvénnyel egyébként megegyező dolgokban, a kellő eredménnyel való kihirdetés egyedül ez uton lenne eszközölhető. Továbbá: hogy a bíróságoknak törvénnyel megállapított vagy megállapítandó szervezete királyi hatalommal nem fog megváltoztatattani; sem a törvényes ítéletek végrehajtása parancsokkal gátoltatni, sem hogy azt mások gátolják, megengedtetni nem fog; sem pedig a bíróságok törvényes ítéletei megmásittatni, vagy akár a királynak, avagy valamely politikai kormányszéknek felülvizsgálata alá vonatni nem fognak; hanem a valláskülönbség nélkül választandó bírák az országnak érvényben álló, vagy ezután hozandó törvényei és bevett szokásai szerint tartanak törvényszékeket; a végrehajtó hatalmat pedig nem másként, mint a törvények értelmében gyakorolandja a királyi felség.

[41] A rendek 1790. december 10-i feliratukban előadták, hogy panaszaik nem voltak alaptalanok, s akik a korábbi uralkodó (II. József) tanácsadói voltak, méltók a nemzet bizalmatlanságára; ezeknek a törvény teljes szigorával kellene bűnhődniük. „De mindettől eltekintenek, s egyszersmind bíznak abban, hogy viszont az uralkodó is mindazt, ami az ő koronázáság szóval vagy írásban, magános vagy hatóság útján történt, s ami neki nem tetszene, meg nem történtnek tekinti és elfelejti.”

A kancellária az idegen hatalommal (elsősorban Poroszországgal) való szövetekezés kérdésében csak az 1790 márciusáig tartó esetekben javasolta az amnesztia kiadását, s azt is csak akkor, ha e törekvések célja a régi alkotmány helyreállítása volt. Az amnesztia kiadása miatt nem lett törvény az alkotmány-sértők büntetéséről szóló javaslatból. (Mályusz, 1926, 313., Hajdu 1971, 60-61.)

[42] Ürményi személynök 1790. október 6-án javasolja, hogy a gravamenek egyesbeszedésére és a leg-sürgősebb, halaszthatatlan igazságszolgáltatási reform előkészítésére küldjenek ki egy-egy bizottságot, *deputatio iuridicát*, az igazságszolgáltatás további reformját pedig, amely hosszabb vizsgáldást igényel, bízzák *regnicularis deputatoria*. (Mályusz, 1926, 119.)

február 7-i együttes ülésén tárgyalta meg a Regnicolaris Deputatiók részére előírt feladatokat, és rendelkezett az országos bizottságok felállításáról.^[43] A törvény-cikk kilenc országos bizottságot rendelt ki azoknak a javaslatoknak, sérelmeknek megtárgyalására, amelyeknek megvitatása elmaradt az 1790–91-es diétán. Ígéretet tett, hogy a vármegyék és az ország többi törvényhatóságai, de magánszemélyek is, a bizottságok elé utalt tárgyokban véleményüket kifejezhessék és az ország nádora elé terjeszthessék, aki azokat az illetékes bizottsághoz utasítja.^[44] A bizottságok feladatául pedig meghagyta, hogy javaslataikat úgy dolgozzák ki, hogy azok törvénytervezetként a következő országgyűlésen napirendre kerülhessenek.

A 21 tagú jogügyi bizottság felhatalmazásában szerepelt – két másik elaboratum kidolgozása mellett – a büntető kódex tervezetének elkészítése. 1791 augusztusában, a bizottság első ülésén jelölték ki az egyes tervezetek készítésért felelős személyeket, így Szirmay Antal (udvari tanácsos, a Tiszáninneni kerületi tábla elnöke, Zemplén vármegye követe) kapta feladatául a büntető-perjogi tervezet, Szentiványi Ferenc (Sáros vármegye főispánja, II. Lipót belső titkos tanácsosa) és Reviczky József (Tiszántúli kerületi tábla ülnöke) pedig a büntető-anyagi jogi normák kidolgozását. Az első tervezet pár hónap alatt elkészült, melyet véleményeztettek a választmány tagjaival. A bizottság harminc ülésen tárgyalta a javaslatot és számos módosítást végzett rajta, a végső szövegezést és az egész kódex egyeztetését szintén a három albizottsági tag végezte.^[45]

A jogi bizottság majd négyévi munkájának eredményeképpen 1795-re elkészülnek a javaslatok, köztük a büntető kódex is.^[46] A latin nyelvű^[47] büntetőtörvény javaslat (*Codex de Delictis eorumque Poenis*)^[48] a polgári szabadsághoz és biztonsághoz szükséges büntetési alapelvek (*principiák*) meghatározásával kezdődik. Ezt követően írja le az eljárási szabályokat, az egyes bűncselekményeket és azok büntetését. Ez az első olyan magyar büntetőkódex-tervezet, amely a modern társadalom és annak minden polgára biztonságát tűzte ki céljául és amely átfogja a büntetőjog egész területét, tartalmazza az összes fontos anyagi- és eljárási intézmény szabályozását.^[49]

[43] 1790/91. évi LXVII. törvénycikk: A közpolitikai és bírósági ügyeknek s más tárgyoknak, melyek az országgyűlésen nem voltak bevégezhetőek, rendszeres kidolgozására bizottságok rendeltetnek és megbizottak neveztetnek ki.

[44] Sándor Lipót nádor az 1791. december 3-iki udvari konferencia végzése alapján külön leiratokban értesítette a megyéket, hogy a bizottsági munkálatokat mégsem közölheti velük. Lipót király a kancellária javaslatára változtatta meg álláspontját. Pászthoryék ugyanis attól tartottak, ha a bizottsági munkákat a megyék még az országgyűlés előtt megvitatják, s a következő diétára követeiket kötött instrukcióval küldik, akkor az megbéníthatja az országgyűlés egész működését. (Mályusz, 1926, 390.)

[45] Finkey, 1942, 11.

[46] Mályusz, 1926, 123.

[47] A hatálybaléptető törvénycikk tervezete úgy rendelkezett, hogy a törvény „honi nyelven” is teljes terjedelmében közhírré tételik majd.

[48] *Codex de Delictis eorumque Poenis pro Tribunalibus Regni Hungariae Partimque ei adnexarum per Regnicolarem Juridicam Deputationem Articulo 67:1791. ordinatum elaboratum – Una cum Articulo.* № 4. – MOL N117 Archivum Regni, Vegyes könyvek, Lad. NNN 18/1, 87. kötet.

[49] Hajdu Lajos fogalmi meghatározása: „A kódex a jogág legfontosabb, alapvető forrása, amely a norma-alkotás tárgyát képező társadalmi viszonyokat relatív teljességgel szabályozza és a jogág egészére érvényes általános elveket és tételeket tartalmaz. A kodifikáció a jogalkotó-tevékenység legma-

A javaslat gyenge pontja, hogy nem differenciál megfelelően a büntetőjogilag értékelhető jogellenes cselekmények között. Elmarad a korabeli jogtudománytól és a gyakorlattól is, amely a deliktuális cselekmények között legalább azon az alapon különböztetett, hogy az adott cselekmény miatt kit illet a vádképviselés. Amennyiben a királyi fiscust *crimen*ről, ha a tiszti ügyészt vagy földesurat, akkor *delictum publicum*ról, ha viszont a sértett fél a felperes, akkor *delictum privatum*ról szolt a szokásjog kialakította felosztás. A kódex Előszava ezzel szemben csak az állam elleni büntetteket, az igazgatás, valamint az igazságszolgáltatás rendjét sértő bűncselekményeket tekinti közbűncselekménynek, a többi deliktumra úgy tekint, hogy elsősorban a magánbiztonságot veszélyeztetik.

A tervezet a halálbüntetés alkalmazásának vonatkozásában részletes utasításokat ad a bírónak. Eszerint „mindenféle rossz – így szól az Alapelvek XII. szakasza – tehát a halál is igénybevehető az állam által, ha a közbátorság fenntartására más eszköz nem állna rendelkezésre. Mert ha bármely magánszemély megtámadtatása esetén bármely eszközt igénybevehet a maga védelmére, az állam is megteheti ugyanezt a saját biztonságának oltalmára.”^[50] Fenntartja a halálbüntetést, de általában tiltja annak minősített változatait, az emberi méltóságra hivatkozással.^[51] A Szirmay-féle eljárásjogi tervezetben az szerepelt, hogy a felségsértőkön kívül ugyancsak halállal kellene büntetni a nemzetsértőket is, a haza szabadságjogainak gonosz szándékú veszedelembé sodrása miatt.^[52]

Az eredeti tervezetben a javaslattevő még úgy foglalt állást, hogy a fejedelem (a haza atyja), valamint az ország (a haza, mindnyájunk közös anyja) ellen elkövetett büntettek esetében a feljelentési kötelezettség abszolút jellegű: tehát rokonsági fokra való tekintet nélkül kiterjed mindenkire.^[53] A végleges javaslatban azonban a hűtlenség esetén már mentesültek a jelentési kötelezettség alól a felmenő és lemenő ágbeli vérrokonok és a házastársak (Javaslat I. szakasz 2.§).

Az eljárási tervezetben a bíróságok hatáskörénél csak egy szabály érvényesült: a súlyosabb büntettek (a szorosan értelmezett felségsértés, valamint a *nota infidelitas*) a Királyi Tábla hatáskörébe tartoznak. A *crimen laesae majestatis*,

gasabb rendű formája, a kódex kidolgozásánál figyelembe kell venni a társadalmi fejlődés követelményeit, a fennálló helyzetet, a bírósági gyakorlat tapasztalatait és magasfokú absztrakcióval kell a jogág alaptörvényét képező kódexet elkészíteni.”

Mezey Barna definíciója szerint: „A kodifikáció nem egyszerűen törvényalkotás, hanem a jogrendezésnek egy magasabb, nemesebb s összehasonlíthatatlanul bonyolultabb zónája. A kodifikáció során nem egy-egy részkerdést, hanem egy jogterület egészét, egy jogágot átfogóan szabályozó törvénykönyv készül el, kódex jön létre. A kodifikáció tehát a társadalmi valóság egy összefüggő, szerkezetileg a többi terrénumtól elkülöníthető metszetének mélyreható, szisztematikus, részletes szabályozása. Ez a szabályozás pedig nem csupán aprólékos jogi tudást, a szabályok és a joggyakorlat (igazgatási jogalkalmazás és igazságszolgáltatás) pontos ismeretét tételezi fel, hanem a széles látókörű, művelt, tudományosan felkészül, átfogó tudással rendelkező, összehasonlító elemzésekre kész kombinatív elmét is.” (Mezey, 2003, 68.)

[50] Finkey 1942, 17.

[51] Balogh, 2008, 3.

[52] Hajdu 1971, 194.

[53] MOL N117 Regnicolaris NNN., fasc.12. No.71/D – Projectum Szirmayanum Codicis Criminalis Partis I-ae.

valamint a *nota infidelitatis* miatt indított perek elbírálása csak az 1791:LVI. törvénycikkkel került a Királyi Tábla hatáskörébe, addig az uralkodónak az 1715:VII. törvénycikk értelmében joga volt az ilyen ügyeket személyesen bárhol (a magyar tanácsosok közreműködésével) elbírálni, vagy az ügy eldöntésére külön bíróságot delegálni, ez azonban csak az ország határain belül ítélezhetett.^[54] A Szirmay-tervezet javasolta, hogy a nemzetsértés miatt indult perekben az országgyűlés jelölje ki a vádemelő és a vádat képviselő felperest, másrészt amellet foglalt állást, hogy felségsértési ügyekben ne csak a királyi jogügyi igazgatóság lehessen a felperes. Szerinte az országgyűlés és valamennyi törvényhatóság kötelessége az ország biztonságának, ezen belül a királyi hatalom és méltóság sérthetlenségének védelme és így a megyei fiscus is képviselhetné a vádat a hűtlenségi perekben. A deputatio ezeket a javaslatokat elvetette.

Az írásos bizonyítékok bírói értékelése kapcsán a bizottság azt az állásfoglalást hozta, hogy egy lemásolt irat (*documentum vidimatum*) soha nem lehet törvényes bizonyíték. Hajdu szerint ezt úgy kell értelmezni, hogy egy felségsértő irat áttanulmányozása, vagy lemásolása alapján soha nem lehet ítéletet mondani.^[55]

A Szirmay-tervezetben a nemzetsértés miatt hozott ítéletet az uralkodó csak a karok és rendek közbenjárására módosíthatja, csak így adhat az elítéltnak kegyelemet. A Javaslatba ez már nem került bele. A XVIII. szakasz szerint csakis abban az esetben élhet a kegyelmezés jogával az uralkodó, ha különleges körülmények, avagy a közösség java teszi szükségessé a megkegyelmezést.^[56] A Javaslat szerint a végrehajtás mindig az I. fokú bírói fórumnál történik, a négy legnagyobb bűncselekmény (*crimen laesae majestatis*, *nota infidelitatis*, *crimen laesae nationis*, országgyűlés biztonságának megsértése) kivételével. Ezeknél azon vármegyei bíróság köteles végrehajtani az ítéletet (bevárva a Hétszemélyes Tábla felülvizsgálatát), amelyben az akkor ítélező Királyi Tábla ülését tartotta (Javaslat XVII. szakasz 4. §).

Az 1795-ös javaslat anyagi jogi részében^[57] a bűncselekmények első nagyobb típusát a *közbiztonságot veszélyeztető büntettek* képezik.^[58] Az első Reviczky-tervezetben 84-ből 29, a végleges tervezet 54 szakaszából 18 ezekkel foglalkozik. A bizottsági jegyzőkönyvek is azt mutatják, hogy a kódexnek ez a része a leglénye-

[54] Pest-Pilis-Solt vármegye 1794. augusztus 25-ei megyei feliratában az 1791-es törvényre hivatkozva sérelmezte a Martinovics-per vádlottainak bécsi fogvatartását, továbbá a Királyi Tábla illetékességét hangsúlyozta. A királyi válaszeirat Sándor Lipót nádor törvényértelmezése alapján készült. A főherceg-nádor szerint az a törvényhely, amelyre a megye hivatkozik, csak azt mondja ki, hogy felségsértési ügyekben a Királyi Tábla ítélezik, azonban érvényben hagyja az 1715:VII. törvénycikket, amely szerint az uralkodó maga dönti el, hogy a vizsgálatokat hol folytatja le, továbbá az elfogatáshoz nincs szükség előzetes idézésre sem. Mivel Bécsben nem bírói eljárás, a nyomozás folyik, az eljárás ezézt törvényes. (Poór, 1995)

[55] Amennyiben a javaslat törvényerőre emelkedett volna, akkor a Martinovics-ügy vádlottjait is felmentették vagy legalább enyhébb büntetéssel sújtották volna. (Hajdu, 1971, 256.)

[56] Hajdu, 1971, 271.

[57] MOL N117 Archivum Regni, Vegyes könyvek, Lad. NNN 18/1, 87. kötet. – Acta Excelsae Regnicolaris Juridicae Deputationis A, N° 1mo usq N^{um} 6^{tum}, 293.

[58] Delicta adversus Securitatem publicam. – MOL N117 Archivum Regni, Vegyes könyvek, Lad. NNN18/1, 87. kötet.

gesebb, e bűncselekmények meghatározása során folytak a legélesebb viták. A nemesség a deputációban is folytatta azt a harcot, amelyet a II. József által bevezetett reformok hatására jogaik és privilégiumaik megóvása érdekében már 1789-ben megkezdett. A nemzetsétség fogalmának meghatározása a viták során egyre szelídült, a büntetési tételek egyre alacsonyabbak lettek, míg a végleges tervezetben a szakasz már *A király és az országalakó nemesek jogai elleni büntettekről* elnevezést viseli.

A felvilágosodás hatására a tervezet már nem ismeri az isteni felség megsértését, az csak mint vallásellenes deliktum büntetendő. További jelentős előrelépésnek tekinthető, hogy a Tripartitumban nota infidelitas címszó alatt mesterségesen és indokolatlanul egységbe foglalt különböző súlyú cselekmények szétválasztására és a fogalmak világosabbá tételére vállalkozott.

A végleges javaslat 18 magatartást sorol a közbiztonságot veszélyeztető deliktumok közé, amelyek 4 csoportra oszthatók:

1. az ország külső és belső biztonságát veszélyeztető büntettek; 2. az igazgatás működését sértő büntettek; 3. az igazságszolgáltatás rendje ellen irányuló bűncselekmények; 4. a gazdasági élet rendjét veszélyeztető (pénzhamisítás, közpénztárak hűtlen kezelése) deliktumok.

A Reviczky-tervezetben még a következő bűncselekmények tartoznak ide: fel ségsértés, pártütés, hűtlenség, összejátszás az ellenséggel, várak átadása, kibúvás az inszurrekciós kötelesség teljesítése alól, béke vagy fegyverszünet megszegése, az oltalomlevél megsértése, lázadás, zendülés, nagyobb hatalmaskodás, határjelek lerombolása, szegény nép elnyomása. (Ezek összevonásából és átdolgozásából alakult ki a végleges javaslat 1, 3, 4, 5, 6 és 18. szakasza, amely kiegészült még az eredetileg nemzetsétségéről szóló 2. szakasszal.)

3.1 A hűtlenség büntetékének szabályozása a tervezetben

A tervezet a király személyével és az ország alapvető jogi védelmével kapcsolatos veszélyeztető magatartásokra összpontosít. A hűtlenség büntette az első szakasz-ként szerepel a közbiztonság elleni bűncselekmények fejezetében. A legislátor öt paragrafusban foglalta össze a tényállás törvényi kritériumait.

I. szakasz: a hűtlenség büntetéről^[59]

1.§ Az, aki megsértve a királlyal és a hazával szembeni kötelező hűséget, továbbá az, aki az állam külső biztonságát ellenséges módon támadja meg, általánosságban a hűtlenség büntetét követi el. Ebből az következik, hogy a külföldiek s a kül-

[59] A büntettekről és azok büntetéséről szóló 1795-ös kódex-tervezet magyar szövegét Hajdu Lajos monográfiájának függeléke tartalmazza, amely Hajdu és Kenéz Győző gondozásában jelent meg. A fejezetben szereplő további idézetek is innen származnak. (Hajdu, 1971, 387–512.)

földi hatalmak követei, minthogy ilyen esetekben ellenségnek kell őket tekinteni, nem esnek ezen törvény rendelkezése alá. Ennek a bűntettnek különböző fajtái vannak.^[60]

A tervezet szerint nem követhetnek el hűtlenséget azok, akik nem alattvalói az uralkodónak, hiszen ezeket nem köti hűség a fejedelemmel és országával szemben. Nem intézkedik azonban a javaslat, hogy miképp kell büntetni az olyan idegent, aki a királyt megöli. A tervezet rendelkezései szerint legfeljebb emberölésért lehetett felelősségre vonni, bizonyos esetekben még *homicidium qualificatum*ként sem lehetett volna elbírálni a cselekményét.^[61]

2.§ Más dolog ugyanis az, ha a támadás a király személyét, az állam fejét éri, mert ez, mint a király személyes felségét érintő bűntett, saját névvel: a felségsértés bűntettének nevével illetendő. Továbbá: más dolog az, ha valaki az állam külső, és ismét más, ha az állam belső biztonsága ellen követ el bűntettet.

Egyértelmű a tervezet készítőjének az a szándéka, amely a felségsértés hűbérjogi eredetű (hűségen alapuló) tényállását élesen elválasztja az állam elleni egyéb jogsértésektől. Nemcsak körülírja, hanem néven is nevezi a két klasszifikációt: a király személyét, mint az állam fejét, tehát személyes felségét érintő bűntett („*Persona Regia tanquam status publici capitis aggressio*”) a felségsértés („*Criminis Laese Majestatis*”); míg a másik az állam elleni bűncselekmények kategóriája. Az utóbbi vonatkozásában különbséget tesz az államot fenyegető külső és belső jogsértő magatartásformák között.

A hűtlenség bűntettét két kategóriára osztja: a felségsértésre és az állam biztonságát sértő cselekményekre, a felségsértést tehát a hűtlenség alineájaként határozza meg. Nem újdonság ez, hiszen a Tripartitum is így járt el, azonban a megoldás eltér az Európában ekkor már kialakuló gyakorlattól (pl. Porosz Btk. 1794.^[62]), amely a felségsértést és a hűtlenséget elválasztotta egymástól.

[60] § 1us Lui fide, qua Regi et Patria sua obstringitur, violata sive intemam sive Externam Status publici Securitatem hostiliter impetit, in genere Notam Infidelitatis incurrit.

2. Aliud enim est Persona Regia tanquam status publici capitis aggressis, quod etiam velut personalem Regis Majestatem officieus proprie sub nomine Criminis Laese Majestatis venit...[...]

3. Luicunque igitur in Libertatem vel Salutem Persona Regia Conspirat infidias vita ipsius struit, aut violentas in eandem sen mediate sen immediate manus injicit, pro Aggressore Majestatis Regia reputatur.

4. Contra externam Respublica securitatem delinquit.

5. internam Respublica Securitatem

6. Quod normam Processus Delictorum 1. confistata sunt.

7. Nota infidelitatis vel Malitia gradus

MOL N117 Archivum Regni, Vegyes könyvek, Lad. NNN18/1, 87. kötet.

[61] Hajdu, 1971, 298.

[62] Preußische Allgemeines Landrecht, 1794.

3.§ Mindenki tehát, aki a Király személyes szabadsága vagy testi épsége ellen szövetkezik, élete ellen ármánykodik, vagy akár közvetve, akár erőszakosan kezét emel reá, a Királyi felség megtámadójának minősül.

A tervezet érdeme, hogy nemcsak a felségsértést választotta el az állam biztonsága ellni büntettektől, hanem meghatározta a királysértés kategóriáját is, jól elkülönítve azt az állam fejét érintő, az államfői felséget sértő tettektől. Az uralkodó személyes szabadsága, illetve épsége ellen összeesküvőket („in Libertatem vel Salutem Persona Regia Conspirat”), azonban a felvilágosodás elveivel szembe menve, a tervezet e paragrafusában azonos büntetéssel sújtja akkor is, ha a király személyes szabadságának korlátozását és akkor is ha, az uralkodó életének kioltását eredményezte a tettük. (Majd 50 évvel később az 1843. évi büntető törvénykönyv javaslatának 420.§-a is ugyanígy rendelkezik.)

4.§ Az állam külső biztonsága ellen az vét, aki társnak szegődik az ország külső ellenségeihez, s a közösség kárára bármiféle módon összejátszik velük, aki – bár nem tartozik az ellenség hatalma alá, mégis – fegyvereket és élelmiszereket szállít nekik gonosz szándékkal; az ország és a hozzá csatolt Részek erődítményeit áruló módjára átadja az ellenségnek; közbiztonságot érintő titkokat fed fel nekik; követséget fogad az ellenségtől, vagy küld hozzá; s ezekhez hasonló, az állam külső biztonságát veszélyeztető tárgyalásokba bocsátkozik velük; avagy ha a békét, a fegyverszünetet, valamint az idegen nemzet képviselőit megillető oltalomlevelet megsértve, okot szolgáltat háborúra.

Megállapíthatjuk, hogy a szakaszban szereplő az állam külső biztonságát („Contra externam Respublica Securitatem”^[63]) érintő bűncselekmények felsorolása nem tekinthető kimerítőnek, inkább példálózó jellegű, csupán a fontosabbnak gondolt elkövetési magatartásokat rögzíti, amelyek azonban az ítélkező bírák számára iránymutatásul szolgálhattak volna.

A tervezetben a hűtlenség büntetének új elemeként jelenik meg a béke vagy fegyverszünet megsértése, mint *casus belli*. A béke vagy fegyverszünet megszegése nem tipikus hűtlenségi tényállás (sem korábban, sem később az 1843. évi tervezetben és a Csemegi-kódexben sincs ilyen elkövetési magatartás), nem is igazán érthető a rendszertani elhelyezése. Ha pedig az ország külső biztonságát sértő magatartások felől közelítünk, és a leírt magatartást mint az országot háborúba sodró ürügyet fogjuk fel, akkor is különös, hogy a sok-sok lehetséges elkövetési cselekmény közül miért pont ezt emeli ki, illetve szabályozza egy paragrafusban a hazaárulással.

Az oltalomlevél megsértése sajátos büntett amiatt, hogy a cselekmény minősítése tulajdonképpen az idegen hatalomtól függ, amennyiben az a követe ellen elkövetett sérelem miatt háborút indít, akkor a cselekmény hűtlenség, ha nem ak-

[63] MOL N117 Archivum Regni, Vegyes könyvek, Lad. NNN18/1, 87. kötet.

kor csak a 4. szakasz szerinti oltalomlevél-megsértésnek^[64] minősül, bár a tárgyi és szubjektív körülmények teljesen azonosak lehetnek.

5. § *Az állam belső biztonságát ássa alá az, aki a király tekintélyét akár törvényhozó, akár végrehajtó hatalmának gyakorlását, továbbá a törvényes kormányformát erőszakkal, fegyverrel, avagy erőszak alkalmazására, fegyver fogására veszedelmesen izgató beszédekkel, terjesztett írásokkal, avagy bármiféle cselekedetekkel, gonosz szándékkal fel akarja forgatni.*

Nagy jelentőségű a tervezetnek ez a rendelkezése, hogy a hűtlenség e fajtáját csak erőszakkal, fegyverrel vagy erőszak és fegyver alkalmazására izgató szavakkal, írással lehet csupán megvalósítani. Abban az esetben, ha az elkövető az uralkodó tekintélyét támadja, vagy tevékenységével más módon veszélyezteti az állam rendjét, nem hűtlenségért, hanem a II. szakaszban meghatározott, a király és az országlakó nemesek jogai elleni büntetért^[65] lehetett volna felelősségre vonni. (Ha hatályban lett volna a kódex, akkor nem lehetett volna a Martinovics-mozgalm résztvevőire olyan példátlanul súlyos ítéleteket kiszabni.)

A hűtlenségi deliktumokkal szemben ugyanazokat az eljárási szabályokat kellett alkalmazni, amely a többi bűncselekményekre elő volt írva a Kódex első részében. Ez alól a szabály alól egyedüli kivétel az volt, hogy a tervezet szerint a felségsértés bünteténél a büntett kísérletét azonos módon kellett büntetni a befejezett bűncselekménnyel (az 1843. évi javaslat is ezt a megoldást alkalmazza). További fontos szabályként rögzíti a tervezet, hogy a jószágvesztés az 1791. évi LVI. törvénycikk értelmében csak a tettest megillető birtokrészre volt korlátozva és sem a javak elfoglalása, sem összeírásuk nem történhet meg az ítéletet megelőzően.

A tervezet alapvető különbséget tett a lázadás (*sedition*) és a zendülés (*tumultus*) között,^[66] csak a törvénynek, illetve a királyi rendeletnek való erőszakos (fegyveres) ellenszegülést minősítette lázadásnak, viszont zendülésnek értékelte az előjárókkal szembeni szintén erőszakos ellenállást. A kettő között alapvető különbséget abban látta Reviczky, aki külön szakaszban helyezte el a két bűncselekményt, hogy más a veszélyeztetett jogi tárgy; a lázadásnál az alkotmányos rend; míg a zendülésnél az alattvalóknak a mindenkor törvényes hatalom képviselőivel szembeni engedelmességének követelménye. Más volt a büntetési tételük is, lázadásé 6–10 év, zendülésé 2–3 év. A bizottság aztán kevésbé éles különbséget tesz a két deliktum között, és a büntetési tételt is felemeli.

[64] MOL N117 - De Salvi Conductus Violatione, 390.

[65] MOL N117 - De Delictis adversus Jura Regis et regni, 388.

[66] MOL N117 - De seditione et Tumultu, 389.

3.2 A Javaslatok további sorsa

A bizottság 1795. február 28-án fejezte be csaknem négyévnyi tevékenységét, megoldotta valamennyi feladatát, amit számára az 1790/91 évi országgyűlés meghatározott a LXVII. törvénycikkben. A javaslatok 1795 tavaszán felkerültek a kancelláriára, de a munkálatok már nem kerültek a diéta elé. Hajdu szerint az állandó háborúkon kívül az volt az ok, hogy az ideiglenes jellegű, nem egységes koncepciókra épülő kompromisszumos tervezetek nem feleltek meg a legfontosabb politikai erők törekvéseinek. Az Izdenczy-Balassa csoport hatására a nemességben és az udvarban is kialakult az a tévhit, hogy a rendek a bizottsági javaslatokkal jelentős eredményeket értek el, sikerült a királyi hatalom jogait nagymértékben korlátozni.

A tévHITEKET erősítette, hogy a Javaslat jó ideig nem volt nyilvános, csak az 1807-es országgyűlés követelésére jelenik meg még az évben a kódex tervezet. Ekkorra azonban már az udvar és a nemesség is úgy gondolta, hogy a tervezet egésze elfogadhatatlan számukra. A rendek úgy ítélték meg, hogy a javaslat jelentősen korlátozza a nemesi szabadságjogokat, az udvar pedig a tervezet számos tételében – Németh János kancellári tanácsos véleménye^[67] alapján – a királyi jogok elleni támadást, a francia forradalom elveinek realizálódását látta. Ezzel megpecsételődött a tervezet sorsa.^[68]

A Principiumok megfogalmazása kapcsán Németh egyik fő kifogása, hogy amennyiben az alapelvek érvényesülnek, akkor a Martinovics-féle mozgalmak célkitűzéseit a bíró egyszerű igazgatási reformtervnek minősíthetné. Szerinte, ha elfogadnánk azt a tételt, hogy csak a kódexben meghatározott bűntettek elkövetőit szabad büntetni, és amit a törvény nem tilt, azt a polgár szabadon megteheti, akkor az izgató írás vagy beszéd is csak akkor minősülhet felségsértésnek, ha szerzője vagy elmondója a polgárokat fegyverfogsárra vagy erőszak alkalmazására hívja fel. Ugyanígy sérelmesnek tartotta a kódex *corpus delicti* fogalmának meghatározását is, az alapján ugyanis Martinovics hívei közül azoknál, akiknél nem lehetett fellelni a bűntett elkövetésének evidens bizonyítékát, de ellenük egyéb gyanújelek szóltak, ártatlannak kellett volna nyilvánítani.

Németh másik fő ellenvetése a tervezettel szemben, hogy az sokkal szűkebben értelmezi a felségsértés fogalmát, mint az ország sarkalatos törvényei, amelyek közül leggyakrabban Szt. István II. törvénykönyvének 51. articulusát említi meg.

[67] I. Ferenc utasítására 1804 nyarán dolgozta ki Németh János kancelláriai tanácsos az 1795-ös büntetőjogi tervezetről szóló nagy terjedelmű, 120 oldalas véleményét.

Az 1795-ös javaslat Németh szerint idegen elveket nyújt a bírónak, holott szerinte más népek intézményeit nem lehet átültetni a magyar jogba. A tervezet azoknak a modern jogtudósoknak a tételeire épül, akik az újítás és változtatás szellemétől elragadtatva új világot akarnak teremteni. Szemében Gaetano Filangieri a legveszedelmesebb újító, aki közismert demokratikus elveiről, s őt tartja a tervezet legfőbb inspirátorának is. A bizottság tagjai szerinte forradalmi gondolkodást akartak a tervezetbe becsempészni, megsemmisítve az ország sarkalatos törvényeit, kiirtva mindazt, ami eddig nagyon jól megfelelt a nép szokásainak és erkölceinek. A kódex sorsáról Németh János állásfoglalása mondta ki a végítéletet, a Javaslat ennek alapján végleg a sülyesztőbe került.

[68] Hajdu 1971, 359.

A cikkely alapján ugyanis szerinte, *bármely gondolat*, amelyből az uralkodó élete vagy méltósága elleni törekvés felismerhető, már önmagában is súlyosan büntetendő, még akkor is, ha semmilyen végrehajtási cselekmény nem követi a pusztá szándékot. (Az Alapelvek első pontja rögzíti, hogy a gondolatokat nem lehet bűntettnek minősíteni.)

Károsnak tartja továbbá azt is, hogy a tervezet a felségsértési eljárásban is ugyanazokat a normákat kívánja érvényesíteni, amelyeket egyéb esetekben; szerinte ez szabad teret ad az ilyen jellegű bűncselekmények elkövetéséhez. Állásfoglalásában a felvilágosodás elveinek elítélésén kívül rámutat kodifikációs és legiszlációs problémákra is, így kifogásolja azt is, hogy a tervezet csak az állam elleni bűntetteket tartja közbűntettnek.

Végső megállapítása, hogy a kódex tervezet idegen és veszélyes elvekre épül, az alkotmánnyal és a nép jellemével is ellentétes, elvei és gyakorlati megoldásai miatt alkalmatlan arra, hogy törvénnyé váljon, vagy egyáltalán tárgyalásra kerüljön. A kancellária nevében javasolja az 1795-ös tervezet félre tételét és azt, hogy az országgyűlés jelöljön ki egy új bizottságot, amely a nádor irányításával a régi törvényekre és a kialakult bírósági gyakorlatra alapozott új büntetőkódex-tervezetet dolgoz ki.

Az 1795. évi javaslatot azért tekinti a magyar jogtörténet nagy jelentőségűnek – túl azon, hogy elsőként átfogja a büntetőjog egész területét – mert ez az első magyar büntetőjogszabály tervezet, amely határozottan előírja valamennyi, a törvénnyel ellentétes írott vagy szokásjogi forrás hatályon kívül helyezését.^[69] Amennyiben életbe léptették volna, nagyban elősegítette volna a magyar büntetőjog egységesítését. Szalay László véleménye szerint^[70] a tervezet nagy hatást gyakorolt az 1848 előtti reformnemzedékre és az 1843. évi büntető-javaslatokra.

[69] Balogh, 2008, 3.

[70] Szalay László (Buda 1813 – Salzburg, 1864 magyar történetíró, jogász, liberális politikus és publicista, az MTA tagja és főtitkára (1861), a modern magyar történettudomány egyik megalapozója. 1840-ben a büntető törvénykönyv kidolgozására kiküldött országos választmány jegyzője volt, részt vett a javaslat elkészítésében és szerkesztésében, a haladó eljárásjogi tervezetek kidolgozásában. 1840–41-ben Eötvös Józseffel, Lukács Móriccál és Trefort Ágostonnal együtt adták ki a Budapesti Szemlét, melyben a Codificatio c. tanulmánya is megjelent. (Fayer, 1902, I. kötet, 31.)

IRODALOM

- Balogh Elemér (2008): A magyar büntetőjogi dogmatika kezdetei, In: *Jogtörténeti Szemle* 4. szám
- Benda Kálmán – Elek Judit (1983): *Vizsgálat Martinovics Ignác szászvári apát és társai ügyében*, Magvető Könyvkiadó, Budapest
- Fayer László (1902): *Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye*, Szerk.: Fayer László, Budapest, Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia
- Finkey Ferenc (1942): Az 1792. évi büntetőtörvényjavaslat 150. évfordulója, In: *A Debreceni Tisza István Tudományos Társaság I. Osztályának Kiadványai*, VIII. kötet, 8. füzet, Debrecen
- Fördös László (1931): *A II. József-féle kataszteri földmérés Magyarországon*, Szeged városi Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt.
- Hajdu Lajos (1971): *Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex tervezete*, Budapest
- Hajdu Lajos (1973): *Das Strafgesetzbuch Josephs II. in Ungarn*, ELTE Sokszorosító üzem, Budapest
- Hajdu Lajos (1980): Adalékok a jozefinizmus magyarországi jogi reformtörekvéseinek értékeléséhez, In: *Jogtörténeti Tanulmányok, Emlékkönyv Csizmadia Andor hetvenedik születésnapjára*, Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata
- Hajdu Lajos (1983): *A közjó szolgálatában*, Magvető Könyvkiadó, Budapest
- Hajdu Lajos (1984): *Forradalmár, vagy szerencselovag?* Magvető Könyvkiadó, Budapest
- Hajdu Lajos (1985): *Bűntett és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában*, Magvető Könyvkiadó, Budapest
- Homoki-Nagy Mária (2001): *Az adományrendszer reformjára tett kísérletek az 1795. és 1830. évi magánjogi tervezetekben*, Szeged
- Izdenczy József (1790): *Irrthümer in den Begriffen der meisten Ungarn von der Staatsverwaltung ihres Vaterlandes, und von den Rechten ihrer Könige*, Gedruckt in Römischen Reiche
- Maasburg, Friedrich von (1890): *Die Strafe des Schiffsziehens in Österreich (1783-1790) nebst einem Überblick über das altösterreichische Gefängniswesen*, Wien
- Magyarai András (1984): *A Horea vezette 1784. évi paraszt-felkelés a források tükrében*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
- Mályusz Elemér (1926): *Sándor Lipót főherceg nádor iratai 1790-1795*, Magyar Történelmi Társulat, Budapest
- Marczali Henrik (1907): *Az 1790-91-diki országgyűlés*, I-II. kötet, Budapest
- Mezey Barna (2003): Deák, a kodifikátor, In: „.....a hazának szent ügye...” Emléktulés Deák Ferenc születésének 200. évfordulója alkalmából, Szerk.: Szabó István, Szent István Társulat, Budapest
- Mezey Barna (2004): Fayer László és az 1843. évi javaslatok anyaggyűjteménye. Előtanulmány Fayer László: Az 1843. évi büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye című mű reprint kiadásához I. kötet, Pytheas Kiadó és Nyomda, Budapest, In: *Tanulmányok Dr. Nagy László egyetemi tanár születésének 90. évfordulójára. Acta Jur. et Pol.* Szeged
- Mezey Barna (2007): *Magyar Jogtörténet*, szerk.: Mezey Barna, Osiris Kiadó, Budapest
- Molitor Ferenc (1987): *II. József, a császári Don Quiote*, Gondolat Kiadó
- Nagy János (2009): *Pest-Pilis-Solt vármegye országgyűlési követei az 1790-91. és 1792. évi országgyűléseken* - <http://:ludens.elte.hu>
- Pajkossy Gábor (2003): *Magyarország története a 19. században – szöveggyűjtemény*, Szerk.: Pajkossy Gábor, Osiris Kiadó, Budapest

- Pipek, Wolfgang (1997): Das Allgemeine Gesetz über Verbrechen und derselben Bestrafung, 1787 In: *Strafrechtskodifikation im 18. und 19. Jahrhundert*, Rechtsgeschichtliche Abhandlungen, Budapest
- Poór János (1995): A világhírű Martinovics összeesküvési pör részletei – Szemelvények Jókai Mór esszéjéből, *Rubicon* 6. évf. 6-7. szám, Rubicon-archívum 1990-2001, CD-ROM
- Szalay László (1840): *Codificatio, Budapesti Szemle*, I. évf. 1. kötet, 1. szám, 238-260.
- Szlemenics Pál (1872): *Magyar Fenyítő Törvény* – Ötödik az 1872. évig a Büntető Törvényekre és gyakorlatra vonatkozólag némely intézkedések tárgyában keletkezett legújabb törvények és Ministeri rendeletekkel bővített kiadás, Heckenast Gusztáv, Pest
- Vajnági Márta (2003): Új hivatali nemesség Magyarországon a 18. század második felében. In: *Sic Itur Ad Astra*, 2-3. szám, 175-226.
- Varga Endre (1960): A magyar jogszolgáltatás átszervezése II. József korában, *Századok*, 5-6. szám, 736-749.
- Varga Endre (1974): *A királyi Curia 1780-1850*, Akadémiai Kiadó, Budapest

FORRÁSOK

- 1715. évi VII. törvénycikk, a felségsértés eseteiről
- 1715. évi IX. törvénycikk, az eddig elkobzott javak jelen állapotukban maradjanak, a panaszkodó károsultakat azonban meg kell hallgatni s felségsértés vagy árulás bűnében a fiuk részei is elveszzenek
- Sanctio Criminalis Josephina: Patent vom 13ten Januar 1787, für alle Länder – Das allgemeine Gesetzbuch über Verbrechen und derselben Bestrafung. – Gesetze und Verfassungen vom Jahre 1787.
- 1790/91. évi X. törvénycikk Magyarország és a hozzákapcsolt részek függetlenségéről
- 1790/91. évi XII. törvénycikk a törvényhozó és végrehajtó hatalom gyakorlásáról
- 1790/91. évi XL. törvénycikk a büntető törvényről és az új törvénykezési rendtartásról
- 1790/91. évi XXXIV. törvénycikk a fölmérési munkálatokról
- 1790/91. évi XL. törvénycikk a büntető törvényről és az új törvénykezési rendtartásról
- 1790/91. évi XLII. törvénycikk a kivallatásról
- 1790/91. évi LVI. törvénycikk a pártütés és a hűtlenség bűnéről
- 1790/91. évi LXVII. törvénycikk
- Codex de Delictis eorumque Poenis pro Tribunalibus Regni Hungariae Partimque ei adnexarum per Regnicolarem Juridicam Deputationem Articulo 67:1791. ordinatum elaboratus – Una cum Articulo. № 4. – MOL N117 Archívum Regni, Vegyes könyvek, Lad. NNN 18/1, 87. kötet
- MOL N117 Archívum Regni, Vegyes Könyvek, Lad. NNN, 107. kötet.
- MOL N117 Regnicolaris NNN., fasc.12. No.71/D – Projectum Szirmayanum Codicis Criminalis Partis I-ae
- MOL N117 Archívum Regni, Vegyes könyvek, Lad. NNN 18/1, 87. kötet. – Acta Excelsae Regnicolaris Juridicae Deputationis A, Nro 1mo usq Nrum 6tum
- Delicta adversus Securitatem publicam.– MOL N117 Archívum Regni, Vegyes könyvek, Lad. MOL N117 Archívum Regni, Vegyes könyvek, Lad. NNN 18/1, 87. kötet. – Acta Excelsae Regnicolaris Juridicae Deputationis A, Nro 1mo usq Nrum 6tum
- Preußische Allgemeines Landrecht 1794.
- MOL I 30 Izdenczy József Államtanácsos iratai XVIII-XIX. sz. 4. csomó;

- IX. Cenzúra- és tanügyek, 2. II. József rezolúciója Petrovics Magyar Közjogi tankönyv-tervezetéről; 3. Magyar Közjogi tankönyv tervezete; Jelzet nélkül: Lakits György: Magyar Közjog tankönyve
- MOL N 117 Archivum Regni, Vegyes könyvek, Lad. NNN 18/1, 87. kötet. — Codex de Delictis eorumque Poenis pro Tribunalibus Regni Hungaria Partimque ei adnexarum per Regnicolarem Juridicam Deputationem Articulo 67:1791. ordinatam elaboratus — Una cum Articulo. № 4.

